

Borzák István

SÁRVÁRI PÁL LEVELEZÉSÉBŐL

Az a gyűjtemény, amelyből Julow Viktor legutóbb¹ egy ismeretlen Kazinczy-levelet közölt, néhány elveszettnek hitt² és irodalom- vagy művelődéstörténeti szempontból nem érdektelen dokumentumot is rejteget.

A gyűjtemény élén sorakoznak az érdemes debreceni professzor (1765—1846) levelezésének legkorábbi darabjai, így Budai Ézsaiásnak 1785. jan. 19-i keltezésű levele a német szóra Késmárkra küldött Sárvárihoz (I.); Márton Istvánnak a személye körüli kavarodásról 1785. ápr. 29-én és máj. 13-án írott beszámolója (III.³ és II.); a VIII-at Budai már Lőcséről, írta 1786. jún. 12-én a még mindig Késmárkon tutorkodó Sárvárihoz; de van a köteggben Schwartner Mártonnak is egy latin (IX.), egy német (XXXI.) és egy magyar levele (LXX.), Domokos Lajosnak több irománya, és még számos egyéb levél (Földi Jánostól, Karacs Ferencről, Márton Józseftől, Dessewffy Józseftől, Telesi Sámuelről stb.). A teljes anyag közlésétől nyugodtan eltekinthetünk, de ha néhány érdekesebb írás ismertetésével a kor kutatóinak figyelmét a Déri Múzeum adattárának Sárvári-irományaira irányítjuk, talán mégsem végzünk haszontalan munkát.

A fentebb már említett I—III. sz. (latin) levelek ifjú emberek stílusgyakorlatai⁴, melyeknek érdemi mondanivalója legfeljebb Budai Ézsaiás, Sárvári Pál vagy Márton István életrajzát tehetné néhány részlettel teljesebbé.⁵ Érdekesen világítja meg mindenesetre a 80-as évek iskolai viszonyait és a Ratio educationi fogadtatását (legalább is a Márton-féle „nyughatatlan” elemek részéről) a II. levél (1785. máj. 13-ról), amelyben Márton István ezt írja Sárvárihoz:

„... A duabus hebdomadibus lego librum, cui titulus est: Ratio Educationis totiusque Rei Litterariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas, Vindobonae a. 1777. Hic vocatur ordinario sermone Planum Suae Maiestatis. Ego accepi a Piaristis. In hoc libro docetur, quid sit celebris illa Schola Normalis, de qua omnes loquuntur, nemo intelligit. Si scire vis, quid pulchrum sit, quid eruditum, quid admirandum, quid utile, quid scibile, videbis ibidem. Peccabis sicubi apud vos non conquiret ac perlegeris. Si te poenituerit lectionis ternae, quaternae, me licet graviter castiges. Ego gratias ago Diis, quod librum video legoque; doleoque simul, quod hactenus eadem fortuna mihi non contigerit uti. Millenno video homines et quidem — audi! — eruditos, qui dum garriunt et in tenebris inaniter cum suis spectris⁶ depugnant, ego sudum⁷ video, meque mirifice oblecto. Vicissim te hortor, imo si id auctoritatis habere, iuberem, non ut perlegeres, sed edisceres.⁸ Mihi non crede, sed nec alius, verum lucidae persuasioni ac rationi...”

A IV. levélben (Debrecen, 1785. okt. 13.) Márton István egyebek közt a könyvújdonságokról is beszámol Késmárkon tartózkodó barátjának: „Vir cl. Wallaszky circa vos habitans⁹ scripsit Historiam Litterarum Hungariae. Lectu dignus est liber, iucundus. Hic caro pretio venit. Hoc anno prelo exiit...”

A VIII. sz. levelet Budai Ézsaiás Lőcséről (1786. jún. 12-én) írta a még szintén idegenben (Késmárkon) időző Sárvárihoz.¹⁰ Ebben tudatja barátjával bogaras öreg tanárak, az ehangokkal verselő Varjas János halálát.¹¹ Egyikük sem szerette, nem is sok héber tudomány ragadt rájuk az óráin, mégis megilletődés érződik Budai sorai közül, és ennek most nem klaszszikus, hanem egy I. C. Scaliger-idézzel ad kifejezést:

Ad quodvis stupeo momentum ac territus adsto,
maxima cum videam numina posse mori.

Érdekesebbek Schwartner Márton levelei. A fiatal tudós göttingai évei (1779—1782) után Késmárkon tanárkodott (innen ismerte Sárvárit és a debrecenieket), majd Sopronból

¹ Studia Litt. (Debrecen) 5 (1967) 109—112. — A debreceni Déri Múzeumban I. 19/1927. Itsz. alatt őrzött köteg („Sárvári Pál levelezése, 1785—1846. Összegyűjtötte SÁRVÁRY JAKAB, Debrecen 1869”) ismeretét Julow Viktornak, ismertetéséhez az engedélyt Béres András múzeumigazgatónak köszönöm.

² Vö. Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdetei. Bp. 1955. 16, 2. j. (A továbbiakban: Budai É.).

³ Megtalálható a Nagykönyvtár R. 304. jelzetű kéziratköteggében is.

⁴ A II. levél elején Márton nem minden tetszélés nélkül nyugtázza az előzőkény Sárvári kijelentését: „ais te literas meas elegantiae caussa apud te servaturum”.

⁵ TÖRÖS LÁSZLÓ Sárvári-könyvében (Nagykoros 1938. 18 skk.) többnyire magyarul — és nem mindig pontosan — idéz ezekből a levelekből.

⁶ Azaz: „látomásaiikkal”, „agyrémeikkel”.

⁷ „Tisztán”, „világosan”, ellentétben a sötétségben találgatással.

⁸ „Könyv nélkül tanuld meg.”

⁹ Utalás a jolsvai Wallaszky Pál irodalomtörténeti összefoglalására: *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria* (1785).

¹⁰ Sárvári (vö. Törös i. m. 16.) a Gencsy-úrfiaknak, Budai — mint a levélből megtudjuk — Osváth Lászlónak és Újhelyi Istvánnak volt az „informatora” (szokottabb kifejezéssel: tutora).

¹¹ Vö. Budai É. 19.

került fel 1788 tavaszán — protestáns létére — pesti professzornak. 1790. nov 5-én írott (IX. sz.) levelében szívesen emlékezik vissza nemrégii találkozásukra és most diplomatikai bevezetésének¹² debreceni terjesztésére kéri. Beszámolójában örömmel említi a pesti egyetem „bibliotheca instructissima”-ját, de kitér arra is, hogy az újonnan megnyílt egri főiskola sok hallgatót elszív (multos ludus literarius, qui nuper Agriae denuo apertus est, abstrahit, plures ob victus inter nos difficultatem emanent, — az utolsó szó törölmetszett germanizmus, a. m. „ausbleiben”). Az 1798. ápr. 14-én kelt XXXI. sz. levélben németül kéri, hogy Statisztikájából¹³ minél több példányt próbáljon eladni, míg 1808. jan. 7-én itt-ott megbicsakló magyarságú, de éppen ezért tanulságos levéllel (LXX. sz.) fordul Sárvárihoz:

„Tiszteletes és nagy hírű Professor Ur, régi kedves Barátom Uram!

Soha eszem-agába sem jöhetett volna, hogy a nagy érdemű Professor Ur szegény oetsémet, Ocsoszky Palkot maga házához, még pédig oly tsekély fizetésért, fogassa. Ezt ha gyanakodhattam volna, bizonyára nem is igazítottam volna a gyermeket levelemmel Tiszteletes Professor Urhoz. Hogy adom már meg adósságomat? Nyujtson a'hoz alkalmatosságot, és bizonyos legyen arról, hogy mint én, mint a szegény hugom és annak a fia, Tiszt. Professor Ur hozzánk való éppen érdemtelen jó akarattyarul soha el nem felejttyük. Azonban azt kívánom, hogy az ifiu kényessen fel nem neveltessék, hogy mindenben engedelmeskedjen, és hogy magát az alatt a' szín alatt, hogy ő nem Reformatus, semmiféle iskola-béli kötelességétül el ne vonja. Nevezetesen azt akarom, hogy a' Catechésist úgy mint akarmely Reformatus ifiu, ha szokásban van, könyv nélkül is ki tanulja.

A' raizolás mestersége Ildik Darabját köszönettel Karáts Urtul meg kaptam, és nagy gyönyörűséggel el olvastam. Európának Geographiája most tsak nem minden esztendőben változik; meg változtatta bezzeg Tiszt. Professor Ur édes hazánknak rövid esmését is; mért ennekutánna Debreczent nem Magyar Arkadiában fel keressük már, úgy mint a'mellyet magyar Athénássá tenni igyekezik. A' Magyaroknak Istene adjon Professor Urnak ahoz időt, kedvet és tehetséget, ezt, magamat tapasztalt szivességébe ajánlván, szívesen ohajtom.

Tiszteletes és nagy érdemű Professor Urnak

alázatos tisztelő szolgálja
Schwartner Márton mk.”

Tagadhatatlanul szellemes a befejezésben az Arkadia-perre való utalás: miközben Napóleon sűrűn változtatgatja Európa politikai földrajzát, Sárváriék igyekezete arra irányul, hogy Debrecen is megváltozzék, és Arkadia címén senki se gúnyolhassa számárleelőnek az Athénássá emelkedő civisvárost.

Megérdemli a teljes közlést a gyűjtemény X. darabja, az az „Üti instructio”, melyet a Göttingában Budai Ferenczel együtt diákoskodó Saátor János (annak idején a Teleki-fiúk tutora) állított össze 1792-ben a Budai Ézsaiás után ugyancsak Göttingába készülő Sárvárinak:

„Üti Instructio”

1. Debreczenből Pestig a hogy lehet. Pestenn lehet szállni a Serviták piatzán a Hajónál,¹⁴ és az ötsémet fel kell keresni Dr. Szombatinál, aki a Ketskeméti házzal által ellenben lakik: ő fog holmit mutogatni és abba is segítségül lehet, hogy Bétsig alkalmatosságot keres. Ezt könnyű kapni, mert a mint a Hajótól a Duna felé megyen az ember, a szegeleten landkutserek vagynak és szekereik oldalára fel van írva: *Dieser Wagen geht nach Wienn*. Pesten tractérrál kell enni, p. o. az Arany Sasnál, a Hatvan uttzai kapu mellett, n. b. ennél is lehet szállni. Budán az

2. Agens Urat¹⁵ könnyű meg találni, mert a mint a nagy út fel viszen a hídról a várba, mindjárt balkéz felől van egy ház, és abban lakik, az alsó városban t. i., nem a várban. Ettől a Passust el kell venni, és vele egyenessen

3. Posonyba, ahol lehet szállni Welfelnél a *Hochstraat*-on, No 103. Ez el-is igazíttya a Mautra,¹⁶ ott kell visálatni; semmit se fizet érte. Itten nem kell késni, hanem akár Diligencen akár Landkutserral fel-kell menni

4. Bétsbe, és ott egyenessen kell szállni Leopoldstadthban, in der Grossen Anker Gasse a 11. Nro-vaí által ellenbe Schönhez, a ki szabó; nálla szállás és ebéd lészen, tsak hogy nem kell, vele semmi manipulatióba ereszkedni, mert meg-huzza azért. Itt lészen magyarok, & —

¹² Introductio in artem diplomaticam, Pest 1790.

¹³ Statistik des Königreichs Ungarn (1798); vö. Budai É. 35. sk.

¹⁴ A Fehérhajó utca ma is a „Hajó” emlékét őrzi. -Vö. Asbóth János tanácsaival (Rumynak), MTA M. irod. lev. 4. 18.

¹⁵ Szemere Ferencet, vö. Budai É. 22.

¹⁶ Maut a. m. vámhivatal.

Bétsből sietni kell és Landkotsit 8 v. 9 Fttal lehet Prágáig fogadni. De még előbb kell egy kis koffert venni, a melybe ruháját és vagy két butellia jó Tokajit belé rakja; ezt rozsólisos üvegbe töltve jobban el lehet vinni. Egy hét alatt el-viszi a Landkotsis

5. Prágába, a hol a külső városban lehet mindjárt a kapu mellett meg-szállni, a városban lehet a piazton a traktérokna enni. Az Astronomica Turrist, Universitás épületét meg-kell nézni, és meg tselekeszi v. a Rftus Prédikátor v. a Lutheranus, a ki magyar, hogy ezekben iniviatiót¹⁷ ad. A hid, vár és királyi palota, Zsidó város & mind nevezetes. Innen Dili-gencen kell menni

6. Drésdáig, a hol a Posta háznál kell szállni, ott lehet ebédelni, vatsorálni a Traktér-nál, annyit és annyiért, a mint tetszik. Itt meg-kell nézni a Bőcekat,¹⁸ a Sallont, a Portzellan Cabinetot¹⁹ & A VB-ekarius²⁰ Dassdorf igen betsületes ember és mindgyárt segíthet holmiben. A hid, Electoralis kert és ház, & ha lehet, mind szép látni. A Postwagen visz innen Lipsiába

7. Lipsiába, a hol lehet szállni a Posta mellett, a mint ezt meg-lehet tudakozni a Post-waagennel levő Schaffnertől. Itt meg kell nézni Plattner²¹ Auditoriumával edgyütt, a Rath-bibliothekát, a sok Bibliopoliumot. Vagyon egy Oeser nevű Magyar Professor²² is a Várban, szívesen láttya a Magyarot. Traktérnél kell enni, és a Postwagenen

8. Hálába²³ menni, ha leszz idő, itt nem tudom a járást, hanem bizonyosan leszz Magyar, fel-kell keresni, a Brieftrager reá igazíttya.²⁴ Ezután egyenesen

9. Göttingába, ott a Brieftrager el-vezeti Budai Uram szállására; és tsak hamar szál-lást kell fogadni; Hentze Compactort,²⁵ a hol laktam, commendálok. A szállást kell tekinteni, hogy utzára legyen, a háló szoba közel legyen; öt Louisdoros legyen; Aufsatzot, a miről eszik az ember, 1/2 tallérért lehet bérleni egy fertály esztendőre, de asztalkendőket, kést, kanalat innen kell vinni; az ebéd lehet 3 v. 4 talléros; a fölöstököm 1/2 portzió kává téjjel; és így 1 Ftból (?) leszen 48 portzió; a kává, ha jó a szolgáló, nálla lehet tartani, a nádméz magánál álhát; kenyér egy gute²⁶ garasos, & A Collégiumokat jól meg kell előbb gondolni, s úgy azután meg-venni²⁷, & A szolgálónak 2 Forintot szoktak egy fertályra adni, de jobb leszz valamivel többet, &

Generaliter az úton bátornak kell lenni; nyájosnak, de senkivel se kell mélyen belé-ereszkedni, hogy valami tsalárd hozzá ne ragadjon, és kivált azt nem kell semmi módon mu-tatni, hogy pénze van; a pénzt aranyban lehet az oldalán vinni; tallért is lehet Bétsben szerezni és a Cofferbe tenni; de félő, hogy Cofferestől el-ne veszszen, azért a Cofferre minden station gondnak kell lenni. Egy Pünköstre el-kell Göttingából Casselbe menni, és ott a Cabinetokat és a Weiss-steinnál való vízi mesterséget²⁸ meg-nem nézni vétek. Egyéberánt a tanulásra szánt időből egy órát se kell el-muladni. Mosót átalýaban szoktak fogadni, és mivel nints meg ha-tározva, mennyit mosson, tehát mindig tisztán kell járni; a ruha egyéb aránt tsinos, ne tsifra, de még is drága, azaz jó materiából legyen. Télre Manchester nadrág, nyárra nánkin; selyem strimfli és paputs gálára; stifli²⁹ lehet hétköznap, és mikor betsületes³⁰ e(mbe)rhez nem kell menni. Három Rokknak kell lenni: egyik Oberrok, a mely más Rokkra is fel-megy, másik hétköznap, nyárra való; harmadik gálára való, és ehhez fekete selyem nadrág és másféle színű laibli, & ha pedig theologusosan jár, kevesebbe kerül valamivel, de & A többit annak idejébe.”

Sárvári 1792. nov. 12-én érkezett meg Göttingába (Budai Ézsaiás már tavasz óta ott volt). 18-án (a XI. sz. levélben) így számol be Benedek Mihálynak:

„... Hogy tel-érkeztem, olyan könnyű volt magam rendbe szedni, hogy már azon nap mindjárt némely Letzkéken meg is jelenhettem. Ezen szerentsémet a Budai Uram barát-

¹⁷ Útbaigazítást.

¹⁸ Bibliothekát (nagy görög thétával).

¹⁹ Itt kereszt utal a lapalji jegyzetre: „Grün Gevelb, Bilder Galerie”.

²⁰ Vicebibliothecarius. Vö. GÁLOS R., Ung. Jahrb. 12 (1932) 317.

²¹ Ernst Platner (1744–1818), filozófus, pszichológus és orvosprofesszor.

²² Ad. Fr. Oeser (1717–1799), festő és szobrász, a lipcsei akadémia igazgatója.

²³ Halle a. d. Saale.

²⁴ Itt utólagos bejegyzés formájában két név (Csernák és Billnicza) olvasható. Csernák Lászlóról (1740 Pápa – 1816 Deventer) I. SÁRVÁRI PÁL megemlékezését: Tud. Gyűjt. 1817/VI. 157 skk., újabban JELTAY JÓZSEF, Debr. Szemle 11 (1937) 153 skk.; Budai É. 21, 2. j. – Billnicza Pál (1772–1834) ev. szuperintendens (vö. Budai É. 145, 5. j.) vsz. még Késmárkól lehetett Sárvári ismerőse.

²⁵ Könyvkötő.

²⁶ Ein guter Groschen a. m. 1/24 tallér, míg az ezüst garas csak 1/30 tallérnak felelt meg.

²⁷ Szó szerint értendő: minden előadás látogatásáért (a professzor híretől és anyagiasságától függően) külön kellett fizetni. A nagy Heyne életrajzaiban sehol sem szerepel pl. az, amit Budai Ézsaiás nem átalított hazai fautorainak megírni, hogy igen sokat (3 Louis d'or-t és a régészeti szemléttetésben közreműködő szolgának egy aranyat) kér, – de hát „ezt tselekszi az auri, még pedig Louis d'ori sacra james”, alkalmazza a híres vergiliusi szavakat (Aen. III 57, vö. Budai É. 56).

²⁸ Wasserwerk (vagy Wasserkunst) a. m. szökőkút; vö) GÁLOS R., i.m. 322; Berzeviczy Gergely leírása: H. BALÁZS ÉVA, B.G. a reformpolitikus. Bp. 1967, 293.

²⁹ Csizma.

³⁰ Azaz tekintélyes, előkelő.

ságának köszönöm, a ki még Debreczenből hozzá bocsátott levelemből az egész dolgot jókor meg-tudván, mindenekről előre gondolkodott és engemet egészen késszre várt, úgy hogy még Letzkéket is vett előre számomra...³¹ A szállást előttem kedvessé teszi az, hogy Budai Urammal egygyütt lakom, és még azokat az órákat is, melyeket néha az unalom miatt el-kellene egészen veszteni, jó dolgokról való discoursussal tölthetjük el, és egygyükünk a másíknak szintelen való ősztoni lehetünk a szorgalmatosságra...

A XVI. sz., Göttingába küldött levélben (1794. júl. 15.) Domokos Lajos tolla alól olyan közlés is kiszaladt, amely akkoriban egész Debrecent — Csokonait is — foglalkoztatta: „T. Szilágyi Gábor Ur elvevé a szolgálóját, mert ezen kívül nem talált asszonyt, akit szeret-hetett volna.” Az utóirat-féle Budai Ézsaiás göttingai tanulmányútjának utolsó szakaszára vet némi fényt. Budai 1794. jún. 21-én tette le doktori szigorlatát;³² erről írott beszámolója, melyre Domokos hivatkozik, nem maradt ránk:

„Budai Uram levelét, d. 29 Junij Göttingábul vettem és a Consistoriumba referáлом. Magának most nem szükség, hogy írjak, mert írtam a minap Kólyrul, nem tudom, azt vette-e vagy sem. Köszöntöm ő Kglmét, ha még ott vagyon. Irja meg, merre és mikor akar hazajöni? Mit csinál őszig? Jól cselekedte, hogy Moguntia és Francofurtum felé ment vissza Hollandiá-bul. Ott Historicushoz illő experienciái lehettek.”³³

A nagy hatalmú Domokosnak ezer gondja és elfoglaltsága közepette francia olvasmá-nyokra is jutott ideje. A XX. sz. cédulán ezt olvashatjuk: „Les Aventures de Telemaque par Fenelon. Az útra kérném distractióra, mert a magamét elvitte valaki. Ez volna jó a hosszú estvéken, mikor egyedül ülök a házban.

Tale tuum carmen nobis, divine poeta,
Quale sopor fessis in gramine, quale per aestum
Dulcis aquae saliente sitim restinguere rivo.”

A latin idézet Vergiliusból (Ecl. V. 45. skk.) való. A XXI. után csatolt négy lapos nyomtatvány Domokos Lajosnak (megh. 1803) Budaitól származó epitaphiumát őrizte meg:

„O politiorum hominum quidquid est,
adsurgite HUIC tam colendo Nomini!
Quem bono Hungariae Debrecinum peperit,
Adolescentem, disciplina, in Patria Marothii,
in Germania Wolfii,
inter Batavos Wesselingii erudiit . . .
H. S. E.

Multis ille bonis flebilis occidit,
Flebilior nulli, ac Debrecinensibus.”³⁴

Sárvári Pál érdemes tanári és könyvtárosi működésére vet fényt Teleki Sámuel két levele (LXXVII—LXXVIII. sz., Bécs, 1807. dec. 27 és 1808. nov. 15), melyekben „A Rajzolás Mesterségének” megküldését köszöni meg, egyúttal „nagyra becsüli” azt is, hogy Sárvári az ő „Köz-haszonra szerzett Könyv-gyűjteményéről dicsérettel emlékezik”. A második levél Debrecen két neves professzorának, Sárvári Pálnak és Budai Ézsaiásnak összefonódottságára jellemző, egyben a Sinai-féle egyháztörténeti jegyzetanyag rejtélyes további sorsára is némi fényt derít:³⁵

„Tiszt. Prof. Budai Urnak írtam volt mult September 27dik napján, nem tudom, vette-e leveletem? Ne sajnállya Tiszt. Prof. Uram köszöntésem mellett meg-mondani: hogy ha már mind őszve szerezhette a N. Sinai Uram Eccl. Historiáját, és ha bizonyos jó alkal-matosság adja-elő magát, jó rendbe szedve, consignatio mellett és pecséttye alatt küldje-fel nekem; minthogy jövő nyárig le-nem mehetek; az alatt pedig ki-akarván nyomtatni a Cata-logusomnak hátra levő részeit, akarnám látni, miből áll az a Munka? . . .”

A LXXVIII. sz. levélben Cseh-Szombathy Sámuel (Pestről, 1811. jan. 12) a Sárváriék keze alatt tanuló Dániel fia költekezéséről és neveltetéséről ír: „A czélunk az ő taníttásában csak az: hogy az iffju, az idejéhez és jövendőbéli sorsához alkalmaztatott szükséges és hasznos tudományokban magát tökéletesebbé tegye, nem pedig hogy a fejét csupa poetikai költemé-nyekkel és haszontalan Chimaerákkal töltsé bé és el-bolondítsa.” De azért a következő (LXX V.)

³¹ Vö. Budai É. 174.

³² ItK 46 (1959) 464.

³³ Vö. Budai É. 174.

³⁴ Vö. Zeitschrift von und für Ungarn 4 (1803) 330; Budai É. 129, 1. j.

³⁵ Vö. Budai É. 117, 1. j.

evélben (1811. febr. 22) nagyon örvendezik annak a díszes latin verselménynek, amelyben a fiú Napoleon második házasságát énekelte meg (Epithalamium in nuptias Augustas anni MDCCCX), és minél több „további exemplart” kér „a Nagy Méltóságoknak és Uraknak”. Ennek az epithalamiumnak az Akadémia kéziratárába került eredeti példánya — Sárvány Jakab utólag rávezetett megjegyzése szerint — „azért érdekes, mert néhai Budai Esaiás úrnak, mint akkor tanárnak sajátkezű igazításai vannak rajta.”³⁶

A LXXVI. sz. levélben a messzire szakadt hajdani jóbarát, a Kantiánus Márton István³⁷ jelentkezik Pápáról (1813. febr. 7): „Kétségkívül nem is ismer rá Tiszt. Professor Uram első tekintettel betűimre. Nem tudálom. Mert oly számosak az esztendők, mióta azokat nem látta . . . Mindazáltal . . . bátorkodom Tiszt. Professor Uramat edgy pár tsekély, de ránk nézve igen fontos kéréseimnek tellyesítésére igen bizodalmasann megkérni, — tudván, hogy a barátság, mikor igaz, olytaten *Noumenon* valami, a’ mi az idők viszontagságának alája vettetve nintsen.” Levélben először is a magyar nyelv iskolai használatáról érdeklődik („mert nekünk edgy valaki azt írta, hogy rövid időnn a Felsőbb helyekről parantsolotunk érkezze, a Deák Tanítasoknak helyreállítások eránt, és hogy azt igen tanátsos lenne *anticipálni*”), majd — a zilált gazdasági viszonyok közt érthetőleg — a debreceni tanárok ellátmányáról szeretne tájékoztatást kapni.

A LXXVII. sz. válaszfogalmazványból megtudjuk, hogy „a debreceni Collegiumbann . . . minden Felsőbb Tudományok magyarul tanítódnak *de lege, de usu* hol magyarul, hol deákul, a mint a tanítónak tetszik, nevezetesen a hol kell, a deák terminusok megmondódnak; hanem a censurák deákul mennek rendesenn, ne hogy a deák nyelvenn való beszédbenn ifjaink más oskolabelieknél hátrább maradjanak. . . . Mind eddig sem indító, sem kényszerítő okunk nem volt arra, hogy a deák nyelv a régi mód szerént visszaálítottójon, nem is találjuk azt még magára a deák nyelvre nézve is sikeresnek. Ha jó a Deák, elmondja kevés készüllettel deák nyelvenn azt, a mit magyarul jól megértett.”

Ami a devalváció utáni pénzügyeket illeti, érdeklődésre tarthat számot Dessewffy József LXXVIII. sz. levele (1813. máj. 11):

„. . . Ne felejtkessen el rólam egészen Professor Ur. Örvendeztessen feleletével, írja meg, miben foglalatoskodik . . . Miért nints most majd senkinek is olyan sorsa, ut curarum fomenta relinqueret possit et quo coelestis sapientia duceret ire?³⁸ Köszöntse Professor Ur nevemben Debreczennek számos Tudósait; ugy élhessenek boldogan, a mint érdemlenék, és a mint bizonyossan nem élnek. A Stoicismus szép dolog, midőn a jó szerentse közt támad, de nem szükség, hogy azt egy financialis Minister erővel hozza bé gyámulol az jó, okos, érdemes és szorgalmok jutalmát vesztesse emberek közzé. Furtsa módja ez a Philosophusok szaporításának. Másképp segíté Plutarkus szerint Solon az hitelezőkön és az adósokon, de hadjuk ezeket a tsuf Financziákat . . .”³⁹

Ugyanebben a levélben elhangzik a kérdés: „Miért nem adatik ki vagy Debreczenben vagy Sárospatakon egy magyar Litteraturabéli Ujság? Mert a Hazai Tudósítások amphibion forma szülemény. Sokat használhatna az illetén hónapos ujság, de Spectator formájának kéne talán lenni, Addison lelkevel irotnak. . . . Igaz marad mindenkor, hogy Litteraturánknak előmenetelére és Debreczennek vagy Pataknak díszére fordulna, ha vagy ott vagy amott egy magyar Litteraturabéli ujság kiadódna . . .”

A LXXX. sz. Dessewffy-levele (1816. okt. 2) Sárvári könyvtárosi és irodalmi munkálkodására utal: „Az Erdélyi Muzeumból tsak 4 füzetet kaptam meg eddig, hallom pedig, hogy több jött ki már, kérem tehát a hátra lévőknék is megküldtetését. Nem ír nekem semmit is Professor Ur Berzewitz Gergely munkájának fordításáról,⁴⁰ sem Budai Esaiás kéz irattjárul,⁴¹ a melyről a minapában emlékeztem. Ezen két tárgyat magammal együtt szíves emlékezetébe ajánlom . . .” Az utóiratban a pesti magyar „theatrom” alapköveteléről, a „Ludoviczeáról” és a „Magyar Gyűjtemény” (igy!) c. folyóirat megindulásáról, valamint Helmecezi Mihály Berzsenyi-kiadásának tervéről értesülünk; a „neologismus”-szal kapcsolatban „a magyar nyelv geniúsát kellene meghatározni!”

A következőben (LXXXI. sz., Kassa, 1817. jan. 20) Dessewffy „Budait várja, mohón fogja olvasni, de azért nem tart a tsömörtül, mert jó a gyomra”. Megkapta Kazinczy „Katilináriát”; aznap küld fel Pestre a „Gyűjtemény”-be egy értekezést „a Magyar nyelv és literatura

³⁶ Cseh-Szombathy Dánielnek Sárvári Pál nevenapjára frott latin üdvözlő versét l. a CXXIII. sz. alatt; keltezés a címlap alján: „Anno — HorrIDA beLLa tonant; MortaLLa peCtora Late Heros perterret, Vertere regna parans”, — vagyis 1807-ben.

³⁷ Vö. Budai É. 91. 3. j.

³⁸ D. Horatius I 3. levelének 26 sk. sorait illesztí bele a mondanivalójába.

³⁹ Az 1811. évi devalváció debreceni utóregzéseirol vö. Budai É. 115 sk. és 138. 1. j.

⁴⁰ Vö. Budai É. 36 sk. és főleg H. BALÁZS ÉVA: i.m. 232. Feltehetőleg a rejtegetett „Majestátsprozess” fordítására céloz.

⁴¹ Egyelőre megállapíthatatlan, melyik Budai-kéziratról lehet szó.

köztételéről a Hazában"; „tsak meg ne herélnék és németre fordítanak. Ugyan magyarosodjunk, mert másképp kénteleníttetni fogunk vagy Németekké vagy Oroszokká válni...”
Végül a CIX. sz. (1844. márc. 24-i keltezésű) írás Sárvári öregkori időtöltésének dokumentuma: „Rövid próba az alakhú fordításra”, vagyis Vergilius *Georgica*-jának egy rövid részlete (IV 511-515), úgy, amint magyarítását Kazinczy megkísérelte:

Mint mikor a' topoly árnya között a' fűlmile gyászol
Fészkeért, melyből még pelyhes kisdedit a' vad
Földmívelő kiszedé, végig csattogja magányos
Éjjeleit gallyán, epedezve ujítja siralmait
Szüntelenül s a' tájt messzére eltölti keserveivel, —

és ahogy Sárvári — tagadhatatlanul szebben, csak terjengősen — fordította:

Mint mikor a' nyárfák árnyékos lombja alatt bús
Fűlmile elvesztett fíjait panaszojja, kiket vad
Földmívelő lelt meg s fészkekből pelyhesen elvitt;
Átsír éjjeleket, s egy ágon ülve keserves
Versét folytonosan ismétli, és az egész tájt
Gyászos jajjaival szomorún nagy messze betölti.